

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 12/1 2023 s. 44-63, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

RABGUZÎ'NİN KISASÜ'L-ENBİYÂ'SINDA ÖLÇÜYE DAİR SÖZ VARLIĞI

Ahmet DİNÇ*

Geliş Tarihi: Aralık, 2022

Kabul Tarihi: Şubat, 2023

Öz

Harezmi Türkçesi Dönemi eserlerinden *Kısasü'l-Enbiyâ*, Arapçadan Farsçaya yapılan peygamber kıssalarının Rabguzî tarafından Türkçeye tercümesini içerir. Bu eser, birçok bakımdan Türkçe için zenginlik barındırır. Bu zenginliklerden biri de eserin söz varlığındaki ölçü adlarıdır. Eserdeki ölçü adlarının çeşitliliğinde Türkçenin ilk devresinden itibaren var olan ölçü adlarının yanında yabancı dillerden Türkçeye geçen ölçü adları da belirleyici olmuştur. Ayrıca eserde birçok ölçü adının oluşumunda mecazi kullanımlar vasıtasıyla Türklerin idrak sistemi devreye girmiştir.

Bu makalede *Kısasü'l-Enbiyâ*'daki ölçü terimleri; *genişlik*, *eşitlik*, *azlık*, *çokluk*, *uzunluk*, *hacim*, *miktar*, *ağırlık* anlam kategorisinde yapı ve köken bakımından incelenmiş, çeşitli kaynaklardan desteklemelerle ve ilgili ölçü adının eserde geçtiği cümleden hareketle ölçü adları açıklanmıştır. Bununla birlikte çeşitli gramer yapısına sahip olup ölçü anlamı veren kelime grupları da tablo hâlinde verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kısasü'l-Enbiyâ, genişlik, eşitlik, azlık, çokluk, uzunluk, hacim, miktar, ağırlık.

THE VOCABULARY OF MEASUREMENT IN RABGUZÎ'S KISASÜ'L-ENBİYÂ

Abstract

The work of the Khwarezm Turkic period, *Kısasü'l-Enbiyâ*, contains the translation of the prophet parables from Arabic to Persian by Rabguzi into Turkish. This work is rich for Turkish in many ways. One of these, riches is the names of measures in the vocabulary of the work. The variety of meter names in the work is determined not only by the meter names that have existed since the first period of Turkish, but also by the meter names that have passed from foreign languages into Turkish. In addition, in the formation of many measure names in the work, the Turkish cognitive system has come into play through metaphorical uses.

In this article, the measurement terms in *Kısasü'l-Enbiyâ* are analyzed in terms of structure and origin in the meaning categories of *width*, *equality*, *scarcity*, *multiplicity*, *length*, *volume*, *quantity*, *weight*, and the names of measurements are explained with the support of various sources and based on the sentence in which the relevant measurement name appears in the work. However, word groups with various grammatical structures that give the meaning of measure are given in the table.

Keywords: Kısasü'l-Enbiyâ, width, equality, scarcity, multiplicity, length, volume, quantity, weight.

* Dr.; Özel Eğitim Kurumu, udeba61@gmail.com

0. Giriş

Eski Türk yazıtlarında tespit edebildiğimiz ölçü adları¹ Türklerin daha ilk dönemlerinde, ölçü ve ölçmeye dair söz varlığının zenginliğini gözler önüne serer. Kendine has, köklü bir kültüre sahip Türkler, zamanla yerleşik hayata geçerek bu kültürlerini hem sağlamlaştırmış hem de çeşitlendirmiştir. Türkler, yerleşik hayatla birlikte şehirlerini büyük ölçüde Çin ile Batı Türkistan arasındaki ticaret yolları üzerine kurmuşlardır (Özyetgin, 2005, s. 141). Köktürk ve Uygur dönemlerine ait bin yılını aşkın süredir ayakta kalan birçok şehir kalıntısı bulunmaktadır (Alyılmaz, 2002; Alyılmaz, 2015).

Bugün Kazakistan sınırları içerisinde yer alan tarihî ipek yolu şehri Taraz, ismini terazi kelimesinden alacak kadar ticaret ve buna bağlı olarak ölçü vurgusu yapar (Starr, 2019, s. 91). Bu coğrafi konum, Türklerin Çinliler başta olmak üzere İranlılar ve Sogdlar arasında ticari faaliyetin önünü açmıştır. Yoğun ticari faaliyetle birlikte, ortak pazar anlayışına bağlı olarak ortak ölçü birimleri kullanılmıştır. Özellikle Çinlilerle olan yoğun ticaret, Köktürklerle başlayıp Uygurlarla hızlı bir ivme yakalamış ve bunun doğal sonucu olarak ölçü adlarında Çincenin tesiri epeyce gün yüzüne çıkmıştır. İran ve Sogdlarla olan ticari münasebetler de söz varlığı içinde ölçü adlarına yansımıştır. Eski Türkçe ölçü sistemine ait en geniş malzeme, Türk Buddhist çevresine ait külliyatta mevcut olup bu külliyattaki belgeler ölçü terimlerine ait zengin malzeme içerir (Özyetgin, 2005, s. 141-142). Yazıtlar Dönemi ve Uygur Dönemi'ne ait ölçü adlandırmalarının kiminin bu döneme özgü olduğunu ve sonraki dönemlerde bu ölçü adlarının kullanımdan kalktığını görürüz. Yazıtlar dönemi ve Uygur dönemine ait mevcut Türkçe terimler ve yabancı dillerden Türkçeye geçen ölçü terimlerini ayrıntılı öğrenmek adına, Aybüke Betül Doğan'ın "*Eski Türklerde Ölçü*" adlı yüksek lisans tezi önemli bilgiler içerir.

Türklerin İslami çevreye dâhil olmasından sonra Türklerde ölçü terimleriyle alakalı köklü birtakım değişim olmuştur. Ölçü sistemlerinde Arapça başta olmak üzere diğer yabancı ölçü sistemlerinin² yerli unsurlarla kaynaşıp yeni bir söz varlığı oluşturduğuna şahitlik edilir.

İşte, Türklerin İslami çevreye dâhilinden sonra ölçü sistemindeki bu değişimi yansıtması bakımından Rabguzi'nin Farsçadan Türkçeye tercüme ettiği Harezmi Türkçesi (13-14. yy.) Dönemi eseri *Kıyasu'l-Enbiyâ*, söz varlığı içinde ölçüye ait zengin birikimiyle kendine önemli bir yer teşkil eder.

Bu çalışmada, *Kıyasu'l-Enbiyâ*'da ölçü sistemleriyle alakalı terimler alfabetik sıralamaya göre dizilmiş, ilgili terimlerin anlam özellikleri ve gramatik yapıları incelenmiştir. Ayrıca ölçü terimlerinin anlam ve köken incelemesine yer verilmiş, ölçü terimleriyle alakalı tarihî Türk lehçe dönemlerine ait belli başlı eserlerden tanıklar gösterilmiş, son olarak da bu ölçü terimlerinin eserde geçtikleri yerden hareketle kullanım sıklıkları ortaya konup anlam analizleri yapılmıştır.

¹ Runik harfli eski Türk yazıtlarında ölçü adlarını alfabetik sırayla tanımlı örnekleri ve bu ölçü adlarına ait etimolojik tespitleriyle birlikte görmek için Erhan Aydın'ın "*Eski Türklerde Gündelik Hayat*" adlı kitabının 410-426. sayfalarına bakmak gerekir.

² İslami çevreye dâhil olduktan sonra ve bu kültürün etkisinde Türklerin kullandıkları ölçü birimleri hakkında Walter Hinz'in *İslamische Masse und Gewichte Umgerechnet ins metrische System*; Halil İnalcık'ın Osmanlı dönemi metrik sistemiyle alakalı kapsamlı çalışması "*Introduction to Ottoman Metrology*" ve Garo Kürkman'ın "*Anadolu Ağırılık ve Ölçüleri*" adlı eseri bilgilendirici mahiyettedir.

1. Ölçü Adlarının Anlamsal Tasnifi

1.1. Ağırlık Bildiren Ölçü Adları

1.1.1. ağır

EDPT'de kelime, fiziksel anlamda ağırlık anlamına gelmektedir (Clauson, 1972, s.88). Metaforik olarak birbirine zıt iki anlamının mevcut olduğuna dair metinlerden tanıklar vardır. Kelimenin övgü maksadıyla; önemli ve seçkin gibi anlamlara sahip olduğu yermek amacıyla da elem verici, acılı, külfetli gibi anlamlara karşılık geldiği görülür: “*metaph. In two contrary meanings: 1. laudatory ‘important, distinguished and valuable, sincere; 2. Pejorative ‘burdensome, grievous; painful’*” (Clauson, 1972, s. 88).

13. yy. Harezmi Türkçesinde [Ali, 38], *agırınça* kelimesi yer almaktadır. Bundan dolayı *ağırlığına göre* anlamına gelmektedir: “*according to their weight*” (Clauson, 1972, s. 38).

Üzerinde çalıştığımız ve bundan sonra *KE* kısaltmasıyla ifade edilecek olan Kıyasü'l-Enbiyâ'da kelime, somut anlamıyla kullanıma girmiştir: “...*terâzûğa tartıldılar on sekiz ağırı keldi. / terazide tartıldılar, on sekiz ağırlığında geldi*” 73r / 14

1.1.2. arka

Arka kelimesi, *KE*'de, “bir defada sırta yüklenecek yük” (Ata, 2019, s. 490) şeklinde tanımlanır. *DS*'de “*sırta alınan yük*” olarak geçer: “*Benim arkayı iyi sarmamışsınız.*” (Yalvaç-İsp.; Çal-Dz.; Çaycuma-Zn; Orhaniye, Marmaris-Mğ.) (Derleme Sözlüğü, 2019, s. 325)

KE'de *arka* kelimesi, ağırlık olarak ölçü anlamında 1 yerde tespit edildi. “...*her künde bir arka odunu bâzârda satıp... / Her künde bir bir arka odunu pazarda satıp...*” 128r / 18

1.1.3. bâkilâ

Hinz, “*İslam'da Ölçü Sistemleri*” adlı makalesinde, *bâkilâ* (*bakla*) hakkında “*Mısır bakılası(bakla), 4 samuna denktir, ya da 12 kırattan oluşur. 1 kıratı 0,195 gr olarak belirlediğimize göre ağırlığı 2,34 gr'dır.*” açıklamasında bulunur (Hinz, 1990, s. 12).

Kelime ölçü olarak *KE*'de, 2 cümlede geçer: *tégme birininğ tumşuğında bir taş toprakdın bişürülmiş bâkilâ endâzesinçe uçup kældiler. / herbirinin gagasında bir taş, toprakta pişirilmiş baklaya denk, uçup geldiler.* 180r / 20

1.1.4. batman

MBTS'de kelimenin, Orta Farsça “ölçü”den “*patmân*”dan geldiği belirtilir. (Ayverdi, Topaloğlu 2010, s.123). Clauson, kelimeye, *bat-* fiilinden hareketle, “belli ölçüde bir şeyin içine battığı” anlamını verir (Clauson, 1972, s. 305). Bregel, Hive batmanının, 3,5 Tebriz batmanına denk geldiğini, Hive batmanının ise 10,5 kg'a denk geldiğini belirtmiştir (Bregel, 1999, s. 579).

KE'de toplam 18 yerde geçen *batman* ölçü birimi, bazı örneklerde, çeşitli ölçü birimleriyle karşılanacak şekilde açıklanmıştır. “...*bir batman arpa bir altın boldı. / Bir batman arpa bir altına denk oldu.*” 92v / 17, “*Tégme bir kaçır yüki dört yüz batman érdi / Her bir katır*

yükü dört yüz batmana denktir.” 124r / 21, “yüz **batman** buğday bir yıllık azuğ bolur érdi / yüz batman buğday bir yıllık yiyeceğe denk düşer.” 23r / 4

1.1.5. mişkāl

TS’de; “1. 4,810 gram olan ağırlık ölçüsü birimi; 2. çok az ölçüde, çok az miktarda.” anlamıyla; MBTS’de “altın, gümüş, inci gibi kıymetli mâden ve mücevherleri tartmakta kullanılan ve kullanıldığı yere, zamana göre değişiklik gösteren, yaklaşık 1,3 veya 1,5 dirhem yahut 20 veya 24 kirat ya da 4,009 veya 4,80 gr karşılığı olarak kabul edilen ağırlık ölçüsü birimi.” anlamıyla tanıktır. TVS’de, kelimenin Türkçeden; Ermenice ve Bulgarcaya: “bir buçuk dirhemlik ölçek”; Sırpçaya: “altının saflık derecesini anlamakta kullanılan ölçü”; Yunancaya: “iki dirheme karşılık gelen değerli maddelerin ölçümünde kullanılan ağırlık ölçüsü”, anlamlarıyla geçtiği tanıktır (Karaağaç, 2021, s.612). Çeşitli ticaret yolları etrafında, miskale karşılık gelecek ağırlık oranı da değişiklik arz etmektedir. Örneğin; Hürmüz miskali 3, 825; Şiraz miskali 4,59; Basmacıyan ve Ermeni miskali 4, 414 grama denk gelir (Kallek, 2020, s. 183).

KE’de ise kelime, değerli maddelerin ağırlık ölçüsüne karşılık gelerek 24 kırıtlık ağırlık ölçüsü anlamıyla tek cümlede tespit edildi: “Zeliḥā enegesiğa miṅg **mişkāl** yıpar bérđi. / Zeliha üvey annesine bin miskal misk kokusu verdi” 80v / 6

1.1.6. yük

KE’de, “yük” sözcüğü “yük; hayvanın üstündeki iki küfe ağırlık” olarak tanımlıdır. Yazıtlar döneminde kelime, YY’de; *ingan yüki ilaz tüşürtünüz* (YY, 26 / 8) cümlesinde tanıktır (Şirin 2016, s.334). EDPT’de, kelime *yüğ* “yükle-, yüklen- (Clauson, 1972, s. 910) olarak geçer. KB ve DLT’de, kelime çok sayıda örnekte kullanımdadır. KTS’de kelimeye *yük* anlamının yanında *bohça* anlamı da verilmiştir (Ünlü, 2012, s.1031). DS’de kelime, “beş kilelik ya da aşağı yukarı yüz kiloluk ürün (Bağıllı, Anamos *Eğridir, Çandır *Sütçüler-Isp.), “hayvan üstündeki iki küfe ağırlık” (İskilip-Çr.), şeklinde tanıklanmıştır (Derleme Sözlüğü, 2019, s. 4330).

KE’de yük ile ilgili ölçü anlamını veren çok sayıda örnekten bazıları şunlardır: “...bir yük kağun” (T166b / 12), “...üç yüz **yük** buğday” 23r / 4, “bir yük tayağ, bir yük yip... / bir yük değnek, bir yük ip...” 112v / 4

Yükle- (kumâşların bir tewege **yüklep**... / kumaşlarını bir deveye yükletip... 228r / 7), *yüklet-* (...kırk kaçırğa yükletti kötürmedi / kırk katra yükletti götüremedi 124r / 20) örneklerinde, kelimenin +IA- isimden fiil ekini alarak işleme girdiği görülür.

1.1.7. yüngül / yüngüllük

EDPT’de (Clauson, 1972, s. 950) kelimenin etimolojisine dair; *yéni-* “hafiflemek” fiilinden, *yénil* “hafif” anlamıyla, isimleştiği bilgisi yer alır. Caferoğlu, kelimenin etimolojisi hakkında; <yenil +lik; <yinil ~ yünül “hafif”, yinik “hafif, kolay; değersiz” değerlendirmesi yapar (Caferoğlu, 2011, s. 297).

Kelime, KE’de; 3 örnekte *yüngül* şeklinde tanıktır. Bu 3 örnek cümleden birinde, *yüngül* olmak, “...sığır terisin kurutup barmakça kilid kaldırdı, **yüngül** bolğay tıp / ... sığır derisini

kurutup parmak kadar kilid yaptırdı, hafif olacak diye...”124r / 20, birleşik fiille; birinde ise *yüñgölrek*, “...olarğa ‘azāb **yüñgölrek** bolmağ için tédi / ...onlara azap daha hafif olmak için dedi.” 22r / 16, üstünlük ekiyle kullanımdadır. Kelime 7 örnek cümlede ise **yüñgüllük**, şeklinde, -*llk* isimden isim yapım ekini alarak ölçü anlamı kazanmıştır.

1.2. Azlık Çokluk Bildiren Ölçü Adları

1.2.1. artuğ

EDPT de kelime, (Clauson, 1972, s. 204) “fazla, fazlalık, ziyade, daha çok” anlamıyla tanıklıdır. *KE* de birçok örneği olmakla birlikte ölçü anlamına gelecek şekilde üç cümlede tespit edildi: “...ol elde üç yüz kişidin **artuğ** müsülmān boldılar. / o memlekette üç yüz kişiden fazla kişi Müslüman oldu.”34r / 12

1.2.2. inğen

Kelime, *KTS*’de “çok, pek çok, fazla” (Ünlü, 2012, s. 326) anlamıyla yer alır. *KE* de iki cümlede kelime ölçüde belirsizlik anlamıyla yer alır: “...velikin **inğen** sözlegen bühtānnı men aytu bilmez men. / ...fakat çokça yalan sözü söyleyemem” 234v / 12

1.2.3. keğ

Kelime, *EDPT*’de; “çok, son derece iyi” (Clauson, 1972, s. 700) anlamına sahiptir. *KE* de iki cümlede yer alan kelime, cümleye, “son derece iyi” anlamında “ortalamanın üstünde” anlamı katmıştır: “... ilmni **keğ** anğlayur. / ...ilmden fazlaca anlıyor.”19v / 18

1.2.4. kéngrü

Şen, kelimenin morfolojisini; “geniş, fazla” < *kénğ+ü-r-ü* (Şen, 2014, s. 86) olarak verir. *KE* de tek cümlede geçer: “...ni‘metlerin **kéngrü** yégil témedim mü? / ...nimetlerini çokça ye demedim mi?”12v / 5

1.2.5. telim

EDPT’de “çok, fazla” (Clauson, 1972, s. 499) anlamıyla tanıklanan kelime, *DS*’de, (2019:1412) *delim* sesletimiyle “çok, fazla” anlamındadır. Çağdaş Türk şivelerinde kelimeye rastlanmamıştır.

KE’de birçok örnekte ölçü anlamıyla tanıklıdır. “...meniñ munça **telim** ni‘metim bar érken ... / benim bunun gibi çok nimetim varken...” 152v / 10

1.3. Eşitlik Bildiren Ölçü Adları

1.3.1. tenğ

EDPT'de (Causon, 1972, s.511). “eşit, denk” temel anlamıyla yer alan kelime, aynı anlamda bugün bütün Türk şivelerinde küçük ses değişikliği ile yaşamaktadır.

tenğ, *KE*'de 19 cümlede tanıklıdır. Kelime tek örnek cümlede, *ténğınçe* şeklinde: “*Ol taht Mescidü'l-Harâm ténğınçe érdi / O taht Mescid-i Haram'a yakın büyüklükteydi.*” 7r / 11, eşitlik ekiyle birlikte; tek örnek cümlede *tenğle* şeklinde; “*...bota toğdı barça boçun anı tenğle kördiler. / deve yavrusu doğdu, bütün millet onu, öylece (herkesin görebileceği şekliyle) gördüler*” 31r / 19, vasita ekiyle birlikte; yine tek örnek cümlede *tenğsiz* şeklinde; “*... alurğa küçümüz yétmes tenğsizni biz ala bilmes miz. / onlara gücümüz yetmez, eşit olmayanları alamayız.*” 186v / 6, yokluk ekiyle birlikte tanıklıdır.

1.3.2. tüz

Kelime, *EDPT* (Clauson, 1972:571) ve *DLT*'de (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 914) “eşit, denk” anlamlarıyla madde başıdır.

Kelime, anlam genişlemesi yoluyla “eşit, denk” anlamına gelecek şekilde, *KE*'de tek örnekte sabittir: “*...terâzularınğızni tüz tutunğ könilik üze. / terazilerinizi doğruluk üzere eşit tutun (eşit tartın)*” (T164b / 2)

1.4. Genişlik Bildiren Ölçü Adları

1.4.1. eđizlik

Kelime, *EDPT* de, “yükseklik, irtifa” (Clauson, 1972, s. 74) anlamıyla yer alır. “*Eđizlik*”, *KE* de 12 örnekte “yükseklik, irtifa” anlamına gelecek şekilde tanıklıdır: “*...eğizliki seksen kırı... / yüksekliği seksen kulaç... “ 141r / 19*

1.4.2. én

EDPT de, “uzunluğun karşıtı olarak genişlik” anlamıyla tanıklıdır (Clauson, 1972, s. 165). *DLT*'de “yan tarafa genişlik” anlamıyla, “*bu böz éni neçe / bu bezin eni ne kadar?*” (CI, 2006, s. 49) tanıklıdır.

KE'de 18 örnek cümlede geçen kelime, 17 örnek cümlede doğrudan ölçü anlamıyla; tek örnekte ise bir nesnenin ölçümünde, başka bir nesneyle mukayese şeklinde ölçüde eşitlik anlamıyla tanıklıdır: “*...ol taş tepesinde ruğâm taşını tam kopardılar, onlarınğ kırısı birle kırık kırı tam eğizlik, tamnınğ éninçe. / o taş tepede mermer taşını dam olarak inşa ettiler, onların kulacına göre yüksekliği, kırk 40 kulaç ve damın enine eşit şekilde*” 62v / 8.

1.4.3. irig

EDPT'de “*kaba, iri, sert*” anlamıyla yer alan kelime, bugün *iri / irik*, nadiren de Özbek Türkçesinde olduğu gibi *yirik* sesletimiyle Türk şivelerinin genelinde kullanımdadır (Clauson, 1972, s.222).

Kelime *KE*'de ölçü anlamında tek örnekte; “...*ķayu taş irig bolup yaraĝsız bolsa İbrahim elgi yetgeç ... / Hangi taş büyük olup işe yaramaz olsa İbrahim eli yetişip...*” 52v / 17, *KE*'de, yer alır.

1.4.4. ķalınlıķ

Kelime, *EDPT* (Clauson, 1972, s.621) ve *KTS*'de (Ünlü, 2012, s. 350) “*genişlik, büyüklük, irilik*” anlamıyla yer alır.

KE de tek cümlede “genişlik” anlamıyla yer alır: “...*tegme bir yerniĝ ķalınlıķı beş yüz yıllıķ yer turur. / ...her bir yerin genişliĝi beş yüz yıl yerdir.*” 4r / 3

1.4.5. kenĝlik

EDPT'de “*geniş*” anlamıyla (Clauson, 1972, s. 724-25) yer alan kelime, bugün hemen hemen bütün Türk şivelerinde küçük ses değişiklikleriyle kullanımdadır.

KE'de kelime, 2 örnek cümlede, “*ölçü*” anlamında; “*yıĝaç*” ölçü terimiyle birlikte tanıklanmıştır: “...*kenĝliki yıĝaçlar toluĝ ... / genişliĝi ağaçlar dolu...*” 141r / 17; *uluĝ köşk kördüm kenĝliki dört yıĝaç / büyük bir köşk gördüm, genişliĝi dört ağaç.*” 141v / 9.

1.4.6. tar

EDPT de kelime, “*dar, sıkışık*” (Clauson, 1972, s. 528); *DLT*'de “*dar, herhangi bir şeyin darı*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 855) anlamlarıyla yer alır.

KE de kelime, 3 örnek cümlede geçer: “...*çukur kazdı; tériĝ tüpi, tar aĝzı, kenĝ eni saman birle, arıĝsız nerse bile tolturdı. / çukur kazdı; dibi derin, aĝzı dar, eni geniş (onu) samanla, gereksiz şeylerle doldurdu.*” 43r / 10, “...*tar lahid içre / dar mezar içine...*” 238 / 8, “...*başı tar... / başı küçük*” 141v / 10

1.4.7. tériĝ / terenĝ

Tériĝ sözcüğü yazıtlar dönemi Türkçesinde bir kez: (*Tuekta I (A3)*): “*Tériĝim e kümüş ağır? (agar?)*” cümlesinde ele geçmiştir (Aydın, 2022, s.422). Kelime *EDPT* de “*derin*” anlamı baz alınarak çeşitli tarihî dönemlere ait kullanımlarıyla verilir (Clauson, 1972, s. 551).

Kelime, *KE*'de 3 cümlede tanıklıdır: “... *çukur kazdı; tériĝ tüpi, tar aĝzı, kenĝ eni saman birle, arıĝsız nerse bile tolturdı. / çukur kazdı; dibi derin, aĝzı dar, eni geniş (onu) samanla,*

gereksiz şeylerle doldurdu.”43r / 10; *bir tērenġ ĩduġ / bir derin kuyu* 68r / 2; *tēring suw / derin su* 18r / 14

1.5. Hacim ve Miktar Bildiren Ölçü Adları

1.5.1. avuç / awuç

TS'de kelimenin 3. anlamı, “*elin alacağı miktarda olan*” şeklindedir. Ayrıca *avuç avuç, avuç dolusu, bir avuç* tamlamaları da madde başı olarak ölçü anlamında verilmiştir. *TVS*'de kelimenin Türkçeden Farsçaya *havuç* şeklinde, *avuç, avuç dolusu* anlamında geçtiği kayıtlıdır (Karaağaç, 2021, s. 54). Clauson, kelimeye *ağut* “*bir avuç*”, bazen de el ayasına denk gelecek şekilde “*avuç içi*” anlamını vermiş, ayrıca kelimedeki fonetik duruma da değinerek, kelimenin çok sıra dışı gelişim gösterdiğini ve kelimenin *-u-*, *-đ-* sesinin tesiri altında *-y-* sesinin yerine, *-v-* / *-w-* sesini tercih ettiğini ve muhtemelen bu durumun telafisi için 11. yy.ın ilk devre eseri *KB*'de *-ç-* sesiyle işleme girinceye kadar *-t-* sesiyle temsil olduğunu belirtmiştir (Clauson, 1972, s. 44).

Kelime, tarihî metinlerin birçoğunda tanıklı olmakla birlikte, bugün modern Türk şivelerinin hemen hemen hepsinde küçük ses farklılıklarıyla ölçü anlamında yaşamaktadır.

KE'de “*Resül ‘aleyhi’s-selām her birininġ başıġa bir avuç tofraġ saçtı. / Resül ‘aleyhi’s-selām her birinin başına bir avuç dolusu toprak saçtı.*” 220r / 1 örnek cümlesiyle beraber 10 yerde daha “*bir avuç tofraġ*” ifadesi vardır. “*bir avuç çekürge*” 114v / 11, “*bir avuç suw*” 132v / 11, *avuçla* ilgili ölçülen farklı nesne örnekleridir. “*bir awuç balçık*” 116r / 6 örneğinde, *awuç* kelimesi diş dudak *-w-* sesini barındırır.

1.5.2. ayaklıġ

Kelimenin *DLT*'de tanıklanan anlamı; “*kap, çanak, sahan, Türk kabı, kadeh*”tir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 566). *Karaağaç* ise kelimeye; “*çay fincanı veya buna benzer kulpsuz bardak, kase, kadeh*” (Karaağaç, 2021, s. 54) anlamı vermiştir.

KE'de “*kaseli, kadehli*” anlama sahip kelime, tek cümlede tespit edildi: “*Ey melik bu ayaklıġ ġamrını bu turġan kamuġġa bērsenġ ērdi... Ey melik bu kadehlik içkiyi bu hazır bulunan halka versen idi.*” 162v / 4

1.5.3. baġ

Çok anlamlılıġa sahip *baġ* kelimesinin *TS*'de verilen 3. anlamı; *baġlam, deste, demet* şeklindedir. *TVS*'de, kelimenin Türkçeden Farsça ve Arapçaya: *demet, deste, baġ, tutam* anlamlarıyla geçtiği bilgisi mevcuttur (Karaağaç, 2021, s. 64). *DLT*'de (odun vb. şeyler için) *baġ, deste* (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s.569) anlamıyla tanık olduğumuz kelime, *KE* ile aynı edebi muhitte yazılan *NF* de de *baġ, deste, demet* anlamıyla kullanılmıştır: *bir baġ otun* 213-11 (Ata, 1998, s.41). *TÖS*'te *baġlam, deste* anlamıyla tanıklıdır (Yusupova, 2018, s.62). *YUTS*'de kelime, *baġ* maddesinde, *baġ* anlamıyla (*bir baġ ot*) yer alır (Necip, 2008, s. 26).

Kelime, *KE*'de tek cümlede ölçü olarak *bağ, deste, demet* anlamıyla yer alır: “...bir **bağ** çöplüg buğdaynı keltürdi.” 15v / 12

1.5.4. baş

“Baş” kelimesi nesnelere ağırlığında, vücudun bir bölümü esas alınarak benzetme yoluyla ölçü ifadesi oluşturur. *KE*'de şu cümlelerde geçer: “...melik olarğa bir **baş** üzüm bérdi azuğ için... / Melik onlara bir baş büyüklüğünde üzüm verdi, yemek için.” 118r / 7, yetti **baş** buğday 89v / 3, yetti **baş** kuruğ buğday 89v / 5

1.5.5. bölek / bölük

EDPT'de, *böl-* fiilinden türemiş olan sözcük “kısım, parça” anlamındadır ve anlam genişlemesiyle “farklı, ayrı anlamlarını kazanmıştır (Clauson, 1972, s.339). Kelime, Eski Uygur metinlerinden *SUK*'ta kayıtlıdır (Ayazlı, 2016, s. 90). Kelime, başta ağızlar olmak üzere çağdaş Türk şivelerinin hemen hepsinde küçük ses farklılıklarıyla yaşamaktadır.

Kelime, *KE*'de 5 cümlede **bölek**; 4 cümlede **bölük**; 4 cümlede **bölük bölük** şeklinde ikileme kurarak ölçü anlamı verir.”...bir **bölek** hürlar, almalar, ayvalar arasından başların çıkarıp aydılar.” 215r / 7

1.5.6. éni uzunu

KE'de (Ata, 2019, s. 284) tek örnekte yer alan kelime, “eni ve uzunluğu, toplam hacim” anlamı verir: “...eni **uzunu** on éki yıgaç yer erdi. / Eni ve uzunluğu iki ağaç yer idi” 141r / 19

1.5.7. içim

TS'de kelimenin 3. anlamı; “bir yudumda içilecek miktarda olan” anlamıyla kayıtlıdır. *EDPT* ve *KBS*'de kelime “bir içim”, içecek anlamlarıyla yer alır (Clauson, 1972, s. 27; Taş, 2020, s. 154). *NF*'de içim kelimesi, yudum anlamıyla “...kâfirlarğa bir içim suw bérmegey erdi, tęp aydı.” 390-16 verilmiştir (Ata, 1998, s.192). Kelime, Çağatay Türkçesi metinlerinden *ÇFK*'de, içim su olarak yudum anlamıyla geçer (Ünlü, 2013, s. 508).

KE'de içim kelimesi içecek anlamının yanı sıra ölçü olarak bir içimlik, bir yudumluk anlamlarını karşılayacak şekilde iki örnekte yer alır: “...bir **içim** hamr bereyin. / bir içimlik içki vereyim.” 162v / 1, “...bir **içim** suw bolğay mu / bir yudum su var mı?” 247v / 10. Kelime, bir örnekte ise ölçü ifadesi olarak birleşik fiil yapısındadır; “...bir **içim** içse ölmes kıyāmetğa tegi / bir yudum içse kıyamete kadar ölmez.” 176v / 8

1.5.8. kap³

EDPT'de *kāb* şeklinde telaffuz edilen kelime için *deri çanta, kırba, torba*, tanımlaması yapılır. Bugün çoğu modern Türk şivesinde *kap* telaffuzuyla kullanımdadır. Kelime anlam genişlemesiyle ve kitap kaplığı fonksiyonunda, örtü anlamındadır. 8. yy.da, Uygur Dönemi'nde

³ *Kap* ve *tāmbin* sıvı ölçüsü birimi bazı metinlerde birbirinin yerine kullanılır. Bu iki kelimenin anlam ayrımları hakkında ayrıntılı bilgi için; Aybüke Betül Doğan, (2014). “Eski Türkçede Ölçü”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 6'ya bakılabilir.

“yarım *kāb bor*” (*yarım tulum şarap*) tamlamasında tanıklanan kelime, Hakaniye ve Çağatay Dönemi’nde *şarap tulumu* anlamındadır. *Kab* kelimesi *kaçak* kelimesiyle birleşip (*Sanglax 265r / 7*) *kab kaçak* (*kap, tas*) anlamında ikileme oluşturur. Kelimenin anlam genişlemesiyle kazandığı diğer anlamlar *kāblı ğ o ğ ul* “*talihli, iyi yazgılı*” bu anlamdan hareketle metaforik olarak *ol mening* *birle uyā kāb ol* (*o benim ile aynı anne karında doğmuş gibi*) anlamlarına ek olarak, *kılıç kābı* (*ağaç kabuğundan muhafaza kabı*); Osmanlı Dönemi’nde *kaw~kav* ses değişikliği ile *yılanın değiştiği deri*, anlamlarını içerir (Clauson, 1972, s. 578). *DLT*’de kelime, “*kap, tulum, çuval, torba*” anlamından hareketle ve anlam genişlemesi yoluyla “*karındaki bebeği kaplayan zar ve aynı anne karından doğmuş gibi, birbirine yakın olma*” anlamlarını barındırır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 683).

KE’de tek cümlede *kap* kelimesi ölçü anlamı barındırır: “...bir **kap** içinde a ğ u toldurup... / ...Bir kap içine zehir doldurup...” 231v / 11

1.5.9. **kat**

Kelimenin *EDPT*’de (Clauson, 1972, s. 574) tanıklanan anlamı, “tabaka, kat”dır. Kelime, *KE*’de ölçü anlamıyla birçok cümlede geçer: “...bir **kat** don za ‘fēnġga bēreyin. / bir kat elbise yoksullarına vereyim.” 144r / 16

1.5.10. **kese**

EDPT’de (Clauson, 1972, s. 749) kelimenin etimolojisi hakkında *kes-* fiilinden türeyerek “parça (bir şeyden kesilmiş) toprak parçası ve hatta çamur tuğla” bilgisi yer alır. Kelime, Çağdaş Türk şivelerinin hemen hepsinde “*parça*” anlamıyla mevcuttur.

Kelime *KE*’de 21 örnek cümlede parça, bölük anlamında tanıklıdır. “...bir **kese** böz yörgегil / bir parça bez sar.” 19r / 7

1.5.11. **koş**

Kelime *EDPT*’de, “*bir çift, çiftten biri*” olarak tanımlıdır (Clauson, 1972, s. 670). Kelimenin tarihî Türk lehçeleri metinlerinde ilk kullanımına muhtemelen Turfan bölgesindeki Uygurca el yazmalarında *şala atlıg koş söğüt / şala atlı iki söğüt* (BT I. B6) örnek cümlesinde “*çift, iki tane*” anlamıyla rastlanır (Doğan ve Usta, 2014, s. 197). *Koş*, Eski Türkçeden beri “*adet olarak ölçü*” olacak şekilde *çift* anlamıyla kullanımdadır (Eraslan, 2012, s. 171).

Koş sözcüğü *KE*’de 12 yerde geçmekle birlikte çok anlamlılık çerçevesinde 6 farklı anlama denk gelecek şekilde anlam zenginliği oluşturur (Bakırcı, 2016, s. 42). Kelimenin bu anlam zenginliklerinden biri olan *ölçü* anlamı, tek örnek cümlede söz öbeği şeklinde metafor yardımıyla somut anlam kazanarak “*4 çift öküzlük yer*”i kapsayan alana karşılık gelir ve alan ölçüsü anlamı kazanır: “...tört **koş** öküzlük yerni saray kıldurdi. / Dört çift öküzlük yeri saray yaptırdı.” 124r / 21

1.5.12. **kuşluk**

Kuşluk, insanların deneyimlerinden hareketle ve deyim aktarması (metafor) yoluyla bir şeyin hacmini ölçmek için türettikleri ölçümün adıdır.

Harezmi Dönemi'nin baş ucu eserleri olmak üzere Doğu Türkçesi sahasında taradığımız belli başlı eser ve sözlüklerde, *kuşluk* kelimesinin metaforik bağlamda, “*bir kuşun sığacağı büyüklükte bir yer*” anlamını tespit edemedik. Bu bağlamda KE’de 2 yerde “*bir kuşun sığacağı büyüklükte bir yer*” anlamında geçen kelime, ölçü söz varlığı içerisinde dikkat çekici öneme sahiptir: “...*tégme bir türlüg kuşlar bir **kuşluk** yérni tutar érdiler, İmām Kelbī kavlinçe kırk kuşluk yérni tutar érdiler. / her bir türlü kuş bir **kuşluk** yeri kaplar idi, İmām Kelbī’ye göre bu kuşlar, kırk kuşluk yeri tutardı.*” 146v / 2,3

1.5.13. şağú

EDPT’de, *sağú~sāğú* şeklinde madde başı olarak yer alan kelimeye *tahıl ölççeği* tanımı yapılmıştır. EDPT’de, kelimenin *sa-* fiilinden türediği ve *süt kovası* hacminde hesaplama aracı olduğu bilgisi mevcuttur. Kelime güneydoğu Türk şivelerinde *sağú* şeklinde “*tahta kova*”ya denk bir ölçü anlamına sahiptir (Clauson, 1972, s. 805). TVS’de ölçek anlamında madde başı olan kelimenin söz ailesi içinde yer alan kelimeler, *çağla-*, *çığla-*, *çağ*, *çak*, *çın*, *sına-*, *sagula-* şeklinde sıralıdır. Ayrıca eserde *sagu* kelimesinin Türkçeden Farsçaya *sagu* okunuşuyla, *küçük ve yuvarlak tahta ölçek* anlamında geçtiği bilgisi yer alır (Karaağaç, 2021, s. 715). DLT’de kelime *ölçü*, *ölçek* anlamında *sagu~sāgu* şeklinde, *sagula-* (*buğday vb. şeyleri*) ölçmek anlamında fiil işletimiyle kayıtlıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 799-800).

KE’de 35 cümlede geçen kelime, *tartı* anlamını da içine alacak şekilde *ölçü*, *ölçek* anlamında kullanılmıştır: *sağú oğrısı / tartıda hile yapmak* 96v / 11, “*Évlügüm aydı, bir **sağú** arpa bar, bir éçkü bar, un ögiteyim sen éçküni boğuzlağıl. / Eşim bir ölçek arpam var. Bir keçim var, un öğüteyim, sen keçini kes.*” 228v / 6 , *bir **sağú** buğday kırk altın boldı / bir ölçek buğday kırk altın değerine ulaştı* 102r / 5

1.5.14. soğum / soğunum

TÖS’te *sokum* kelimesinin anlamı “*luqma (lokma)*” olarak geçer (Yusupova, 2018, s. 520). KS’de kelime, *soğum* şeklinde “*1. güzün hayvan kesimi, 2. kış için ihzar edilen et*” olmak üzere iki anlamda (Yudahin, 2011, s. 657) verilmiştir. Kelime YUTS’de, KS’deki ikinci anlam olan “*2.kış için ihzar edilen et*” anlamıyla kullanımdadır (Necip, 2008, s. 359). FKÇTS’de *soğum* maddesinde yer alan kelime “*yemek için kesilen hayvan*” anlamındadır (Rahimi 2016, s. 807). DS’de *sohum*, *soğum*, *sokum* şeklinde yer alan kelime Türkiye’nin hemen hemen her yöresinde tanıklanmıştır (Derleme Sözlüğü, s. 3657). *Sokum*, *soğum*; (**Antakya ve çevresi Hat.*.)’da “*lokma*” anlamına ek olarak “*azcık*” anlamında da tanıklıdır (Derleme Sözlüğü, s. 4703). Balçova-İzmir yöresinde ise “*sokum tüküm*” şeklinde tanıklanmıştır (Derleme Sözlüğü, s. 3657).

KE’de *soğum* ve *sokunum* kelimeleri, ölçü ifadesi olarak ikişer kez tanıklanmıştır: “...*ta ‘amlarunğ cümlesin bir **soğum** kıldı.*” 138v / 6, “...*her künde kırk **soğunum** aş bérür érdi.*” 138v / 14, “...*her bir soğunumu...*” 138v / 14

1.5.15. tabak

TS'de tabak maddesinde kelimenin verilen 2. anlamında; “herhangi bir tabağın alacağı miktarda olan” açıklaması yer alır. Tabak kelimesinin bu anlamı, dilde metaforik bir eğilim olan *bir nesnenin hacmini açıklarken başka bir nesneye ihtiyaç duyma* kuralından yola çıkarak bir tepsinin büyüklüğünü belirtmek için Çağatay dönemi eserlerinden *Babürname*'de “uluğlığı tabağça / büyüklüğü tabak kadar” (Şen, 1993, s. 211) şeklinde tanıklanmıştır.

KE'de kelime tek örnek cümlede ölçü anlamında tanıklanmıştır: “...manğa kırk **tabak** yér mülk bérdi / bana kırk tabak genişliğinde mülk verdi.” 139r / 8

1.5.16. top

Nesnelerin yaklaşık büyüklüğü ve benzerliğinden yola çıkarak benzetme yoluyla oluşturulan ölçü adlarından biri de top kelimesidir. *Top* kelimesi, tarihî Türk dili dönemlerinden Çağatay devri metinlerinde “*top, yığın, yuvarlak*” anlamıyla geçer (Ünlü, 2013, s. 1147). *DS*'de, (Derleme Sözlüğü, 2019, s. 4771) *topan* şekliyle, “top gibi yuvarlak” (*Soma ve çevresi -Mn.; *Bozdoğan -Ay.; *Milas -Mğ.) anlamında geçer.

KE'de tek cümlede tespit edildi: “Arkasında bir **top** yığaç érdi, kızıl altundın, butağları kümişdın, yaprağları yinçüdün, yemişleri yâkütđın / Arkasında bir top, yığın ağaç idi, kızıl altından, dalları gümüşten, yaprakları inciden, yemişleri yakuttan.” 101v / 9

1.5.17. tulum

Kürkman, *Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri* adlı eserinde, Gökyay'ın *Halk Dilinde Ölçü Birimleri* adlı eserinden alıntılar yaparak *tulum* kelimesinin tanımını: “Bir kap olarak kullanılmak üzere hayvandan bütün çıkarılmış koyun, keçi, sığır derisi; su, bal, peynir tulumu.” şeklinde belirtir (Kürkman, 2003, s. 409).

KE'de “yiyecek ve içeceğin korunması için konulan kap” anlamında (Ata, 2019, s. 916) tek cümlede tanıklıdır: “Alîka haber boldı érse üç **tulum** suw ığtı. / Ali'ye haber olduktan sonra üç tulum su göndersi.” 240v / 1

1.5.18. tüzüm

DLT'de “*tizim*”, “dizi, bir dizilik” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 885) olarak tanımlanan kelime; *BD*'de *tüzüm* şeklinde “*dizme, dizim*” anlamıyla kullanılmıştır (Ünlü, 2013, s. 1177). *DS*'de ise kelime “*dizim; ipliğe dizilen şeyler*” anlamında “bir dizim boncuk aldım” (*Trb. ve çevresi*) ve *dizin*; “*ipliğe dizili sebze ve meyve kurusu*” (*Gölköy-Or., *Tirebolu-Gr) şeklinde tanıklanmıştır (Derleme Sözlüğü, 2019, s. 1531).

KE'de dizi, sıra anlamında ölçü olarak tek cümlede tanıklıdır: “...bir **tüzüm** yinçü asığlık tumurtkadın uluğrak... / bir dizim, dizilik, inci ki faydası ağaçkakandan daha fazla.” 147r / 3

1.6. Uzunluk Bildiren Ölçü Adları

1.6.1. arşun

Arşın, nesnelere hareketle oluşan ölçü adlarından biridir. Kelime, *TS*'de; “yaklaşık olarak 68 cm'ye eşit olan uzunluk ölçüsü” ifadesiyle madde başıdır. Özyetgin, makalesinde arşının Farsça kökenli olduğunu, kelimenin Farsçadan Türkçeye, Soğdlar tarafından ve ticaret aracılığıyla geçtiğini belirtir. Ayrıca, Eski Türkçe ve Uygur Dönemi metinlerinde kelimeye rastlanmadığı bilgisini verir (Özyetgin, 2005, s. 202). *TVS*'de, kelimenin Rusçada *0,711 metreye denk ölçü birimi*; Ermenice, *eski uzunluk ölçüsü*; Fince, *Rus uzunluk ölçüsü*; Sırpça ve Arnavutçada, *65-75 cm'lik uzunluk ölçüğü*, buna ek olarak Sırpçada; “Bağdat ordaysa arşın burada” atasözünde tanıklı; Almancada *arschin* şeklinde, “Asya'da yetmiş bir cm'lik eski bir uzunluk ölçüğü”; Fransızcada, *Rusyada uzunluk ölçüsü*; İngilizcede, *Türklerde eski bir uzunluk ölçüsü*; *28 inçlik eski bir Rus ölçüsü*, olduğu tanımlıdır (Karaağaç, 2021, s. 42-43).

Kelime *KE*'de 8 örnekte cümlede yer alır: “...teğme birbirlerinin boyları üç yüz arşun göğüslerinin eni on yeti arşun / her birinin boyu üç yüz arşın, göğüslerinin eni ise on yedi arşın.” 147v / 7,8

1.6.2. barmağ⁴

XIII. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanan, Eski Türkçede *ernek* şeklinde geçen kelimenin ölçü anlamındaki tanımına ilişkin *MBTS*'de: “Eski ölçü sisteminde 1586 yılına kadar arşının altmışta birine, bu tarihten sonra yirmi dörtte birine eşit olan uzunluk ölçüsü birimi, bir parmak kalınlığında uzunluk ölçüsü.” bilgilerine yer verilir (Ayverdi ve Topaloğlu, 2010, s. 978).

Kelime *KE*'de, ölçü birimi olarak orta ve serçe parmağa denk gelecek şekilde kullanılmıştır: “yetmiş hicâbdın orta barmağ endâzesince tecelli nûrı köründi. / yetmiş (kat) örtüden orta parmak ölçüsünde tecelli nuru göründü.” 121v / 4, “Süddî İmâm çıçala⁵ barmağça érdi. / Süddî İmâm serçe parmak kadar boya sahipti.” 121v / 1. Tek örnekte, insan uzvunda hareketle, eşitlik ekinin karşılaştırma fonksiyonu yardımı ve benzetme yoluyla nesnenin yaklaşık ölçüsünü verir: *barmağça kilid kıldırdı / parmak kadar kilit yaptırdı* 124r / 20.

1.6.3. endâze / endâzelig

Farsçadan Türkçeye geçen kelime, *ETDES*'de; “1.65 cm boyunda eski bir uzunluk ölçüsü 2. ölçü” anlamıyla verilmiş; ayrıca söz konusu eserde, kelimenin Türkçe üzerinden Bulgarca ve Sırpçaya geçtiği bilgisi de yer alır (Eren, 2020, s. 165).

Kelime, *KE*'de bir kez doğrudan ölçü anlamında: “ol endâze birle Ka'beni binâ kıldı / o ölçü ile Ka'beyi inşa etti” 52v / 10, 6 örnekte ise eşitlik ekinin yardımıyla bir nesnenin ölçüsünü

⁴ Kelimenin ölçü ifadesi olarak Türkiye Türkçesi ağızlarındaki tanıkları ve yayılım alanı ve tarihi ve çağdaş lehçelerde kullanımı ile ilgili belli başlı yayınlar için bk. *Sevda Kaman, Firdevsü'l-İkbal'de Geçen Ağırlık, Mesafe ve Uzunluk Ölçü Adları*

⁵ Çıçala / çıçalak kelimesinin etimolojisi ve kullanım sıklığı ile ilgili ayrıntılı bilgi için; *Engin Çetin, (2012). “Uygurca Kığç Erneğ, Karahanlı Türkçesi Çıçalak ve Türkiye Türkçesi Serçe Parmak Sözlere Üzerine”, Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literatures and History of Turkish or Turkic*, adlı makeleye bakılabilir.

başka bir nesneyle açıklamada metafor olarak görev almıştır: “ew **endāzesinçe** tağ / ev kadar dağ” 52v / 4, “taht **endāzesinçe** kölege... / taht ölçüğünde gölge...” 180r / 4, “bākilā **endāzesinçe**... / bakla ölçüsünde...” 80r / 20, “kıl **endāzesinçe**... / kıl ölçüğünde ...” 187r / 20, “yay **endāzesinçe** tēnglik... / yay ölçüsüne denk...” 211v / 1). Kelime, tek örnekte “+ilk” ekini alarak tecrübe edilmiş bir ölçüyü barındırır: “yığaçların mīveleri ol **endāzeliğ** turur / ağaçların meyveleri o ölçüdedir.” 62v / 8

1.6.4. **karı**

EDPT’de *karı* kelimesinin *kar-* fillinden türediği yazılıdır. Kırgız, Özbek, Kumuk, Nogay Türkçelerinde “ön kol, üst kol, kubit(göğsün ortasından parmak uçlarına kadar olan mesafe)” anlamlarıyla geçer (Clauson, 1972, s. 645). DLT’de “kumaşı ölçmek için kullanılan arşın” anlamındadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s.686). Kelime, Kırgızca-Türkçe Sözlük I-II’de: “Kolun omuz başından dirseğe kadar bölümü; göğüsle kolun parmak uçları arasındaki uzaklık; yarım kulaç” tanımıyla yer alır (Arıkoğlu vd., 2017, s. 1123).

KE’de kelime 32 cümlede yer alır. “kırk **karı** yér” 5v / 20, “altmış **karı**” 14r / 15, “uzun üç yüz **karı**, éni éki yüz **karı**” 24r / 13

1.6.5. **karış**

Karış, “başparmak ile serçe parmak arasındaki açıklık kadar olan uzunluk birimidir” (Kaman, 2018, s.56). Bregel, Harezmi’de bir karışın yaklaşık 22-23 cm’ye denk geldiğini ifade etmiştir (Bregel, 1999, s.634). ETPD’de, *karı* ve *karış* kelimelerin ilk olarak *silah* anlamıyla kullanıldığı, daha sonra da ölçü birimi olarak küçük ses değişiklikleriyle bütün Türk lehçelerinde bulunduğu ifade edilmiş ve kelimeye anlam olarak da, “açılmış başparmakla küçük parmağın ucu arasındaki mesafe” anlam yakıştırması yapılmıştır (Clauson, 1972, s. 644-45). DLT’de ölçü birimi olarak tanımlanan kelimenin (Atalay, 2005, s. 687) etimolojik izahını Arat, *karış* <*kar-ı+ş*> şeklinde yapmıştır (Arat, 2015, s. 616).

KE’de *karış*, ölçü birimi olarak 4 cümlede geçer: “...bir **karış** yér kalmadı” 4v / 4, “ba ‘zısı bir **karış**...” 175r / 12, “...bir karımdın bir **karış** çıkabilmes men / bir çukurdan bir *karış* çıkamadım” 228v / 11

1.6.6. **manğım**

EDPT’de kelimenin *manğ-* “tek bir uzun adım atmak” anlamındaki fiilden türediği kayıtlıdır (Clauson, 1972, s.770). Taş, *-(ı)m* ekinin fonksiyonlarını tasnif eder ve ekin ölçü adları türetmesine vurgu yapar. *Manğ-ım* “adım atmak, yürümek” örneğine, KB’den tanıklar verir (Taş, 2020, s.157).

KE’de iki cümlede tanımlanan kelime, “...éki **manğım** bir yüzün tüşer érdi / iki adımda bir üzülür idi 73v / 11, örneğinde; bir duygunun, ölçülü bir hareket sırasıyla yapıldığını bildirir.

“...buğday algalı barıp kelginçe on **manğum** manğdı... / buğday almak üzere gidip gelince on adım attı” 12r / 4, örneğinde; kelime ölçü ifadesinde ve birleşik fiil yapısındadır.

1.6.7. menzil

TS’de, “menzil” in 2. anlamı; “iki konak arasındaki uzaklık”; 3. anlamı; bir günlük yol, 4. anlamı bir askeri terim vasfında; “bir merminin ulaşabileceği uzaklık, erim” olarak verilmiştir. Halaçoğlu, kelimeyi: “İki konak arasındaki uzaklık, bir konaklık mesafe, normal yürüyüşle bir günlük yol.” (Halaçoğlu, 2004, s.159); Bregel ise: “bir günlük yürüyüş yolu” (1999, s. 614) olarak tanımlamıştır. TVS’de kelimenin Türkçe üzerinden Ermenice, Macarca, Romanca, Bulgarca, Sırpça, Makedonca ve Yunancaya geçtiği kayıtlıdır (Karaağaç, 2021, s. 599).

KE’de, kelime 7 örnek cümlede ölçü anlamıyla yer alır: “Mekkege altı **menzil** kalmış yer bar érdi. / Mekke’ye altı menzil uzakta kalmış yer vardı” 190r / 12

1.6.8. mîl

MBTS’de kelimenin Arapçadan Latinceye, Latineden de çeşitli Batı dillerine geçtiği bilgisi mevcuttur (Ayverdi ve Topaloğlu, 2010, s. 823). Tanju Oral Seyhan, makalesinde; *mîl* in; 4000 kadem, 1200 yığaç’a denk geldiğini belirtir (Oral Seyhan, 2007, s. 132). Kallek, İslâm Ansiklopedisi’nde, *mîl* için detaylı bilgi aktarmış ve ölçünün *deniz ve kara mili* olarak iki çeşide ayrıldığını belirtmiştir. Kallek, ayrıca *mîl*’in uzunluk ölçüleri içindeki yerini formülleştirir ve şu bilgileri verir: *mîl*’in “üskatları: fersah ve berid; askatları: kasaba, kulaç, adım, arşın, ayak, kabza, parmak, arpa ve katır kuyruğu kılıdır.” İran’da *mîl* terimi yerine *kürûh*; Hindistan’da *kos* kullanılır. *Kürûh* aynı zamanda Hindistan’da da kullanılır (Kallek, 2020, s. 53-54).

KE’de kelime, “bir kilometreye yakın uzaklık” tanımıyla verilir (Ata, 2019, s.768). *Mîl*, KE’de iki kez, *bir mîl* olarak geçer: “Bir **mîl** yerde kölige kılp koğdılar. / Bir mil uzaklıktaki yerde gölgeye bıraktılar” 160a / 15

1.6.9. sürüg

Kelime, EDPT (Clauson, 1972 s.850), DLT (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 842) ve KBS’de (Taş, 2020, s.124) “sürü, hayvan sürüsü” anlamındadır. TVS’de, (Karaağaç, 2021, s. 77) kelimenin “*evcil hayvanlar topluluğu*” anlamıyla, Türkçeden belli Balkan dillerine ve Yunanca, Farsça, Ermeniceye geçtiği tanıklıdır.

KE’de kelimenin 3 örneği mevcuttur: *bir sürüg koy* “bir sürü koyun” 20r / 14, 239r / 14, *eki sürüg koy* “iki sürü koyun” 47v / 4

1.6.10. yığaç / yığaçlık

Sertkaya, *ığaç~(y)ığaç* kelimesinin etimolojisi hakkındaki makalesinde Türkçede bulunan bütün ünlülerin kısa ancak *-ı-* ünlüsünün normalden de kısa olması sebebiyle kelimenin

ya –y- sesini alarak –yı- şeklinde uzun hâle; ya da düzleşerek –a- şeklinde, normal kısa ses hâline gelmesi gerektiğini açıklar. Benzer örnek vererek de ((y)ılpagut> *alpagut*, (y)ıgla-> *agla-*), kelimenin (y)ıgac> *yağac*> *ağac* şeklinde, fonetik gelişimini verir. Ayrıca, kelimenin *çalı* ve *ağac*, buradan genel anlam kazanarak *odun* anlamına ek olarak 11. yy.dan itibaren “büyük bir uzunluk ölçüsü” anlamını karşılayacak şekilde yeni bir anlam kazandığını belirtir (Sertkaya, 2003, s. 3-10). *EDPT* de, *ıgac* olarak verilen kelime, yaklaşık 5 km’lik uzaklık anlamının yanı sıra bir saatlik seyahat süresi kadar mesafe ölçüsü olarak tanımlar (1972, s. 79). Şeyh Süleyman, kelime hakkında “*ağac menzil, mesafe-i fersah, yıgac fersah, ferseng ve bazı yerde bir kulaç itibar olunur.*” açıklamasını yapar (Şeyh Süleyman, 1298 / 1881, s. 15-312). *Arat* ise, *ıgac*’ın devir ve mntıkaya göre değişen bir uzunluk ölçüsü olduğunu belirtir (Arat, 1987, s. 667 - 668).

KE’de kelime *yıgac* ve *yıgacılık* şeklinde geçer. *Ata*, kelimeyi; “*yaklaşık 6 km’lik uzaklık*” olarak tanımlanır (Ata, 2019, s.975-76). Birçok cümlede geçen kelime; “*bir yıgac yer 133v / 21, beş yıgac yer 58r / 9, yüz yıgac yer 23r / 10; on yıgacılık yer 7r / 11, yüz yıgacılık yer*” 13r / 6, *eki yıgacım artuğ yörimes men 53r / 8* genellikle sayılarla uzaklık ölçüsü oluşturur. Bir örnekte; “*...kenğliki yıgaclar toluğ / genişliği ağaçlar dolu*” 141r / 17) şeklinde, abartılı ölçü ifadesi bildirir.

1.7. Çeşitli Gramatik Yapılarla Kurulan Ölçü İfadeleri

<i>Sıfatlarla ve zarflarla kurulanlar</i>	<i>(+İlk eki / sayı / sıfat fiil / eşitlik eki+ isim; zarf)</i>
	<i>bés kaçır yükü altun 176r / 1, hurdala endāzesinçe kir 206r / 6, er belinçe yinçü 142v / 1, yüz téve yüki aşığ şadağa 92v / 18, bir yıgac köterür küç 221r / 14, yegüçe keygüçe mal 79v / 17, kırık er kötrür taş T 171 / 10, bir yıgac köterür küç 221r / 11, nohūd endāzesinçe taş 180v / 9, yasmuğ endāzesinçe taş 180v / 9, kamçı boyluğ kimerse 142r / 12, üç künlük yér 240r / 5, yeti aylıq yér 142r / 3, sekiz aylıq keñg sahra 138v / 3, bir aylıq yer 139r / 18, terisi toluğ altun 128v / 16, dört yüz koy kiler kazan 141r / 15, sermiş (çömlek) toluğ yağ 174r / 14, toyağ (doyacak kadar) süt 38r / 8, meniñge bir toğğan karındaşım 104v / 5, igne kergüçe açık yok 184r / 10, men yatğuca kazıñg 239v / 14, suwdın irak tıkdiler 12r / 18, dört қоş öküzlük yer 124r / 21</i>
<i>Edatlarla kurulanlar</i>	
	<i>ferşdin arşğa tegi yeter adımı 238r / 20, yerdin kökge tegi mağrıbdın maşrığğa tegi 139v / 3, ol tüñging uzunluğu ança érdi 217r / 20, aya çaqlıq (el ayası kadar) 146v / 3</i>
<i>İkilemelerden oluşanlar</i>	<i>(sıfat / zarf yapısında ikilemeler)</i>
	<i>noğta noğta üleşü berürler 215r / 17, katre katre yaş 237r / 17, aķuru aķuru (yavaş yavaş) tilin tepretip 237r / 17, azın azın Resülka yaķanraķ 236v / 4, kıyķım kıyķım kaldılar 86r / 8, üzüm üzüm (parça parça) sözni tüzdüim 249v / 2, başķa başķa (ayrı ayrı) kuçup 73v / 13, kesek kesek boldı 121r / 20, onar onar arturung 50r / 16, bölük bölük uluğlar</i>

Kesir ve üleştirme, denklik yapısında olanlar

yetmişte bir kılavuz 245v / 17, eki manğar bir 73v / 11, sarāynıñ üçde biri 177r / 5, üç ülüşde ekisin bağısladım 211v / 16, üç ülüş kalur érđi 116v / 5, eki yüz kümüşde kırık 213v / 13, tünñüñ üçde biri 60r / 16, orğak birle ortada yarsalar 56v / 1, boyları körkleri bir tek 63r / 2

2. Sonuç

Harezmi Türkçesi Dönemi eseri olan *Kıyasü'l-Enbiyâ*, Arapçadan Farsçaya yapılan peygamber kıssalarının Rabguzî tarafından Türkçeye tercümesini içerir.

Türklerin İslami çevreye dâhilinden sonraki döneme ait olan eser, Türkçede var olan ölçü kavramlarının yanında Arap sisteminden aldığı ölçü terimlerini de söz varlığı içerisinde barındırır.

Eserde yer alan ölçü adlarının oluşum şekilleri; *antropometrik (insan ve hayvan uzuvlarından oluşanlar)*, *metafor ve metanomik (doğa ve nesne unsurlarından yararlanılanlar)*, *gramer unsurlarından oluşanlar ve yabancı dillerden alınanlar*, olarak sıralanabilir. Bu çalışmada ölçü terimleri, anlamsal olarak 6 ana başlıkta incelenmiştir. Bu 6 ana başlığa ait ölçü terimlerinin istatistiği, *hacim ve miktar ölçüsü 18; uzunluk ölçüleri 10; genişlik ölçüleri 7; ağırlık ölçüsü 7; azlık çokluk bildirenler 5; eşitlik ölçüleri 2*; şeklinde olup hacim ve miktar ölçüsüne ait terimlerin fazlalığı öne çıkmaktadır. *KE*'de, toplam hacim anlamındaki *eni uzunlu*; tek kaselik anlamıyla *ayaklığ*; bağ, deste anlamıyla *bağ*; dizi, bir dizilik anlamıyla *tüzüm*; çanta, torba, kırba anlamıyla *kap*; bir tabağın alabileceği miktarda anlamına sahip *tabak*; yiyecek ve içeceğin korunması, konulan kap anlamındaki *tulum*; nesnenin büyüklük ve hacmini benzetme yardımıyla veren *top* kelimeleri, hacim ve miktar ölçüsü ana başlığında “*tek örnek*” barındırmaları bakımından dikkat çekicidir. Harezmi Dönemi'nin baş ucu eserleri olmak üzere Doğu Türkçesi sahasında taranan belli başlı eser ve sözlüklerde, *kuşluk* kelimesinin metaforik bağlamda, “*bir kuşun sığacağı büyüklükte bir yer*” anlamına denk gelecek bir ölçü adlandırmasına rastlanılmamıştır. *Kuşluk*, *KE*'de 2 cümlede ölçü anlamına gelecek şekilde geçerek söz varlığı içerisinde kendine önemli bir konum edinir. Uzunluk belirten ölçü adlarından *endāze* tek cümlede doğrudan ölçü anlamı vermiş, 6 cümlede ise eşitlik ekinin yardımıyla iki nesnenin karşılaştırılmasında ölçüm vazifesini üstlenmiştir. *KE*'de yukarıdaki tabloda gösterilen çeşitli gramer unsurlarının yardımıyla meydana gelen kelime grupları da söz varlığı içindeki ölçü adlarına önemli katkı yapmıştır.

Bugün, Türkiye Türkçesi ağızlarında ve ölçünlü dilde yaygın olarak kullanılan *yük*, *sokum*, *arka*, *kuş*, *top*, *baş*, *avuç*, *tulum*, *kap*, *bağ*, *içim* gibi çeşitli benzetmelerle kurulan ölçü adlarının eserdeki varlığı, Türk düşünce yapısının ortak birikimine delil gösterilebilir.

Kısaltmalar

BD	Babür Divanı
ÇFK	Çağatayca Fıkıh Kitabı
ÇTS	Çağatay Türkçesi Sözlüğü
DLT	Divanu Lügati't Türk
DS	Derleme Sözlüğü

EDPT	An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish
ETDES	Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü
FKTS	Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü
KB	Kutadgu Bilig
KBS	Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı
KE	Kıyasü'l Enbiyâ
KS	Kırgız Sözlüğü
KTS	Karahanlı Türkçesi Sözlüğü
MBTS	Misalli Büyük Türkçe Sözlük
NF	Nehcü'l Ferâdis
TS	Türkçe Sözlük
TÖS	Türkçe Özbekçe Sözlük
YUTS	Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü
TVS	Türkçe Verintiler Sözlüğü
YY	Yenisey Yazıtları

Kaynaklar

- Alyılmaz, C. (2002). Eski Türk şehirleri ve Semerkant. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 20, 303-311.
- Alyılmaz, C. (2015). *İpek Yolu kavşağının ölümsüzlük eserleri*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Arat, R. R. (1987). *Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, vekayi, Babur'un hatıratı*. C. 1-2, Ankara: TTK Yayınları.
- Arıkoğlu, E., Alimova, C., Askarova, R., Selçuk, B. K. ve Şarşenbayev, B. (2017). *Kırgızca-Türkçe sözlük I-II*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- Ata, A. (2019). *Rabguzi, Kıyasü'l-enbiyâ (peygamber kıssaları) giriş, metin, dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ayazlı, Ö. (2016). *Eski Uygurca din dışı metinlerin karşılaştırmalı söz varlığı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aydın, E. (2022). *Eski Türklerde gündelik hayat*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Ayverdi, İ. ve Topaloğlu, A. (2010). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Bakırcı, F. (2016). Harezmi Türkçesiyle yazılmış Kıyasü'l-Enbiya'da koş sözcüğü ve anlam alanı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(1), s. 42.
- Bregel, Y. (1999). *Shir Muhammad Mirab Munis and Muhammad Rıza Mirab Agahi, Firdaws Al-iqbāl (History of Khorezm)*. Brill, Leiden-Boston-Köln.

- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth- Century Turkish*. Oxford.
- Derleme Sözlüğü*. (2019). Ankara: TDK Yayınları.
- Divanu Lügati't Türk*. (2006). C. I (Besim Atalay), Ankara: TDK Yayınları.
- Doğan, A. B. (2015). *Eski Türkçede ölçü*. Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, İ. ve Usta Z. (2014). *Eski Uygur Türkçesi söz varlığı (Sözlük-Gramatikal Dizin)*. Ankara: Altın Post Yayınları, s. 197.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Dîvânü Lugatit Türk*. Ankara: TDK Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1995). *Menzil*. TDV Diyanet Ansiklopedisi. C. 12, s. 412.
- Hinz, W. (1990). *İslam'da ölçü sistemleri*. Marmara Üniversitesi Yayınları No: 487, (çev. Acar Sevim), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Kallek, C. (2020). *Mil*. TDV Diyanet Ansiklopedisi, C.30, s. 53-54.
- Kaman, S. (2018). Firdevsü'l-İkbâl'de geçen ağırlık, mesafe ve uzunluk ölçü adları. *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 48-68.
- Karaağaç, G. (2021). *Türkçe verintiler sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kürkman, G. (2003). *Anadolu ağırlık ve ölçüleri*. İstanbul: Mas Matbaacılık.
- Necip, E. N. (2008). *Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü*. (çev. İktil Kurban), Ankara: TDK Yayınları.
- Rahimi, F. (2016). *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Yayınlanmamış doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sertkaya, O. F. (2003). Yıs (yış ?) / yis / yis / yiş kelimesi ve akrabaları üzerine. *Selçuk Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü*, 13(1), 1-10.
- Starr, S. F. (2019). *Kayıp aydınlanma*. (çev. Y.S. İnanç), İstanbul: Kronik Yayınları.
- Şen, M. (1993). *Zahîrüddîn Muhammed Bâbur. Bâburname: giriş, metin (Kâbil ve Hindistan bölümleri) açıklamalı dizin*. Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şen, S. (2014). *Eski Uygur Türkçesi dersleri*. İstanbul: Bilgi Kültür Sanat Yayınları.
- Şeyh Süleyman, (1298 / 1881), *Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk yazıtları söz varlığı incelemesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Taş, İ. (2020). *Kutadgu Bilig'de söz yapımı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu, (2011). *Türkçe sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Seyhan, T. O. (2007). Çağatayca iki zafernâme tercümesinde kullanılan bazı uzunluk ölçüsü birimleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 116-145.
- Özyetgin, M. (2003). Eski Türkçede ölçü. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu, 12-13 Mayıs 2003, (Düzenleyen) A.Ü. DTCF, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara; Yayınlandığı yer: Mustafa Canpolat Armağanı, (yay. Aysu Ata, Mehmet Ölmez), s. 195-204.*
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- (2012). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.

Yudahin, K. K. (2011). *Kırgız sözlüğü*. (çev. Abdullah Taymas). TDK Yayınları.

Yusupova, N. (2018). *Türkçe-Özbekçe sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.

Extended Abstract

Humans have been in need of certain necessities since the first moment they were in communication. They have needed goods or a means of payment to pay a certain price for various needs. In this case, various measurement concepts and accordingly measurement tools have emerged for the measurement and measurement work.

The Turks, who had a unique and deep-rooted culture, both consolidated and diversified this culture by settling down over time. As the Turks settled down, they built their cities largely on the trade routes between China and Western Turkestan. In particular, the intensive trade with the Chinese started with the Kokturks and accelerated rapidly with the Uighurs, and as a natural consequence, the influence of the Chinese language on the names of measurements came to light. Trade relations with Iran and Sogds were also reflected in the names of measures in the vocabulary. After the inclusion of the Turks in the Islamic environment, there were some radical changes in the Turks regarding the terms of measurement. In measurement systems, it is witnessed that other foreign measurement systems, especially Arabic, fused with local elements to form a new vocabulary. In terms of showing this historical change and development in measurement systems, Rabguzi's *Kıyasü'l-Enbiyâ*, a translation of prophet parables from Persian into Turkish, belonging to the Khwarezm Turkic period, offers remarkable measurement material.

In this article, the measurement terms in *Kıyasü'l-Enbiyâ* are analyzed in terms of structure and origin in the meaning categories of breadth, equality, scarcity, multiplicity, length, volume, quantity and weight, and the measurement names are explained with the support of various sources and based on the sentence in which the relevant measurement name occurs in the work. In addition, word groups with various grammatical structures that give the meaning of measure are given in a table.

When all the data are interpreted, the formation patterns of the names of measurements in the work can be listed as *anthropometric (consisting of human and animal limbs)*, *metaphor and metonymic (utilizing elements of nature and objects)*, *grammatical elements and those taken from foreign languages*. In the work, measurement terms are semantically analyzed under 6 main headings. The statistics of measurement terms belonging to these 6 main headings are as follows: *measures of width 7; measures of equality 2; measures of scarcity 5; measures of length 10; measures of volume and quantity 18; measures of weight 7*. In the *Kıyasü'l-Enbiyâ*, the words width and length in the sense of total volume; “*ayaklığ*” in the sense of a single bowl; tie in the sense of tie, bundle; “*tüzüm*” in the sense of string, a string; container in the sense of “*bağ*”; plate in the sense of the amount that a plate can hold; “*tulum*” in the sense of the container in which food and drink are preserved; ball which gives the size and volume of the object with the help of analogy, are noteworthy in that they contain “*single examples*” in the main heading of volume and quantity measurement. In the major works and dictionaries scanned in the Eastern Turkic field, including the primary works of the Khwarezm period, there is no mention of a measure in the metaphorical context of the word “*kuşluk*” that would correspond to the meaning of “*a place big enough for a bird to fit*”. In *Kıyasü'l-Enbiyâ*, the word “*kuşluk*” appears in 2 sentences in the sense of measure and gains an important position in the lexicon. Among the measurement nouns indicating length, “*endāze*” gave the meaning of measurement directly in a single sentence, and in 6 sentences, with the help of the suffix equality, it undertook the task of measurement in comparing two objects. In *Kıyasü'l-Enbiyâ*, the word groups formed with the help of various grammatical elements shown in the table above also made a significant contribution to the measurement nouns in the lexicon.

In addition, the presence in the work of the names of measures formed with various similes such as *load, socket, back, bird, ball, head, palm, tulum, cap, vineyard, drink*, which are widely used in Turkish dialects today, shows the common richness of the Turkish thought structure.